

האנשים שמנצלים את תמימות בעלי המוגבלויות • המתלוננים שסובלים מאטימות משפטית, במקביל למוגבלותם הפיזית והמנטאלית • בתי המשפט שנגועים לעתים בדעות קדומות • בין כל אלו מרגישה לפעמים עוה"ד יהודית לייבה כ"דון קישוט" הרוכב בדד על סוסו"

צילום אילוסטרציה: עומר מירון

משפט מוגבל

מאת: רונית אפשטיין (10)

כך מתארת עוה"ד יהודית לייבה מפרקליטות מחוז מרכז (84) את המפגש הראשון שלה עם המתלוננת בתיק "בית השאנטי". בניגוד לתיקים אחרים העוסקים בעבירות מין, מקרה זה דרש התייחסות מיוחדת-המתלוננת סובלת ממוגבלויות גופניות ומנטליות ומקושי בהערכת זמן ועל אף שפתה העשירה, אינה מסוגלת להבין מסרים חברתיים סמויים. ההיכרות עם "תסמונת ויליאמס" (ראה מסגרת), הייתה רק תחילת העיסוק של עו"ד

"פגשתי נערה עם שפת דיבור עשירה וצוירית ועם כושר התבטאות מצוין אבל עם חוסר יכולת לתאר זמנים. היא לא ידעה להבחין בין יום לשבוע, בין אתמול למחר. כשהיא אמרה שהאירוע התרחש לפני מאה ימים, זה יכול היה להיות מאה ימים, שלושה שבועות או בכלל שלושה ימים."

נשל חברתי

במהלך שנות עבודתה בפרקליטות, ראתה לייבה שרוב התיקים שבהם מעורבים אנשים עם מוגבלות שכלית או נפשית נסגרים ואינם מגיעים כלל לדיון משפטי משום שנקודת המוצא היא שהם אינם יכולים להעיד. לדבריה האשמים בכך הם הפרקליטים והחוקרים. אלה בוחרים בפיתרון הקל וסוגרים את התיקים מכיוון שהתקשורת עם בעלי המוגבלויות אינה פשוטה כמו התקשורת הרגילה והמוכרת. במקרים שבהם התיקים כן הגיעו לדיון, הם לרוב הסתיימו בהסדרי טיעון מקלים, על מנת שלא להתמודד עם הקשיים בהנגשת ההעדה ועם הצורך לשכנע את בית המשפט לצאת מהדעות הקדומות ולברר את הדברים עד הסוף.

"כחברה אפשרנו למעגל הסגור הזה להמשיך ולהתקיים", מתרעמת לייבה. "האנשים המוגבלים הם הקרבנות הקלים ביותר והעבריינים שפגעו בהם לא יעמדו לדיון, או שבמקרה הטוב יזכו להסדרי טיעון מקלים מאוד וילכו הביתה בלא כלום. כחברה אנחנו נמדדים באופן שבו אנחנו מטפלים באנשים עם מוגבלות שכלית ונפשית, ובניתיים, לאור המציאות העגומה, נראה שאנחנו לא עושים זאת בהצלחה מרובה".

עולה התחושה שהרצון הוא להימנע מ"התעסקות" עם בעלי המוגבלויות, אבל אולי העבודה איתם אינה מתאימה לכל אחד?

"התמודדות עם אנשים בעלי מוגבלויות לא קלה ודורשת חוסן נפשי וידע נרחב. גם שכל טוב, לב רגיש ואוזן כרויה להקשיב עוזרים להתמודד עם הנושאים ולנסות לפענח את הצופן של הנגישות לאנשים הללו. אני מונעת מהשאיפה לקדם את הנושא, ופועלת מתוך אמונה שזה אפשרי, למרות שלפעמים אני מרגישה כמו דון קישוט, הרוכב בדד על סוסו. הפרקליטים ברוב

המקרים לא בקיאים בתקשורת עם בעלי מוגבלויות שונות, ולכן הם נעזרים במומחים בתחום הרלוונטי. יחד עם זאת, גיוס המומחים לא תמיד פשוט וכרוך במכשולים רבים, בעיקר כספיים, כיוון שכל חוות דעת של מומחה ניתנת בתשלום. אבל גם אם מתגברים על המכשולים, משיגים את המימון ומשיגים מומחה, מגלים פעמים רבות ששיתוף הפעולה אינו מוחלט, שאנשי הסקטור הרפואי דבקים לעתים קרובות בגישה מתנשאת כלפי הסקטור הציבורי, גישה שנעדרת לב רגיש והקשבה אמיתית".

החיפוש אחר האמת

בתיקים "רגילים" על עבירות מין, הנוהל מוביל את הפרקליטים לראיין את המתלונן טרם הגשת כתב האישום. בדרך זו, נמנע לרוב המצב שבו מתכוננים למשפט, מקבלים ייעוץ ובסופו של דבר כשמגיע המשפט מגלים שהעד אינו כשיר. העבודה עם אנשים בעלי מוגבלויות חושפת אתגר גדול אחר-בירור אמינות דבריהם.

לייבה בסוגיית בעלי המוגבלויות. אותם אנשים, שתמימותם מקלה על אלו הרוצים לנצל אותם ולפגוע בהם.

"התוודעתי לנושא ולקושי לפני כמה שנים", היא מספרת על התיק שהשפיע עליה כל כך. "כשהגיעו אלי שוטרים ואמרו לי 'תראי, יש פה תיק של מפגרת, שמתלוננת על כך שמנהל בית השאנטי אנס אותה', ההנחה של השוטרים הייתה שאקבע שהתיק ייסגר. הם הניחו שאין לו שום סיכוי בשל חוות דעתו של פסיכיאטר, ששבתי בדעות קדומות וקבע כי היא אינה מסוגלת להעיד בבית המשפט. כמו רבים וטובים, גם הוא חושב שבית המשפט מתנהל כמו בסרט אמריקאי והמתלוננים ניחנים בכישורים של שחקנים או דוקטורים לפיזיקה גרעינית. הוא גם לא ידע שהחוק מאפשר לגבות את העדות שלא בנוכחות הנאשם. למרבה המזל, כשסיפרתי לו שהאפשרות קיימת הוא שינה את עמדתו.

"זה היה תיק קשה", היא נזכרת, "מצד אחד ניצבת המתלוננת, נערה שסובלת מפגיעה מנטאלית ומצד שני עומד הנאשם, אדם שהדליק משואה ביום העצמאות וזכה בפרסים ובהוקרה. המאבק בתיק הזה היה לא רק

נגד הנאשם אלא גם נגד הדעות הקדומות. בסופו של דבר המתלוננת זכתה בבית המשפט המחוזי אך כשהנאשם ערער לבית המשפט העליון, הוא זוכה". לדעתה של לייבה, פסיקה זו נבעה מכך ש"בכל הקשור לאנשים עם מוגבלויות בתי המשפט עדיין שבוים בקונספציות של דעות קדומות".

ה"דעות הקדומות", לפי לייבה, הן שורש כל הרע, מכיוון שלדעתה הן מבטאות השקפה כללית שלפיה "לא ייתכן שמתלוננת הלוקה בפיגור שכלי תמסור גרסה עקבית וקוהרנטית, אלא אם מישהו הכניס מילים לפיה". נוצר

מצב אבסורדי", היא אומרת, "שבו מה שבדרך כלל משמש כנימוק מרכזי לביסוס הרשעה בעבירות מין, עומד לרועץ כשמדובר במתלוננת בעלת מוגבלויות". התוצאה היא שציבור שלם עלול להיתפס כבלתי אמין, שלא באשמתו.

תיק זה היה רק ההתחלה עבור לייבה, שבמסגרת עבודתה בפרקליטות מחוז מרכז מרכזת כיום את הטיפול בסוגיית החקירה וההעדה של אנשים בעלי מוגבלויות שכליות ונפשיות. למעשה זכתה לייבה לתפקיד זה לאחר תקופה ארוכה שבה כמעט ולא הייתה התייחסות לנושא. כשהתקבל בשנת 1998 חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלויות, עלה נושא הנגישות לתודעה הציבורית. כמה שנים לאחר מכן הוחלט שבכל פרקליטות ימונה פרנט לנושא שסייע בהנגשת העדות. עד אז כבר זקפה לייבה לזכותה את ההתמודדות עם תיק "בית השאנטי" ויישמה את ההנגשה בדרכה שלה, תוך מתן פרשנות לדיני זכויות האדם. לפיכך, זכתה באופן טבעי בתפקיד, אשר לדבריה לא היו עליו קופצים רבים. "הנושא לא סקסי ולא מביא יוקרה" היא מוסיפה, "זו עבודה קשה, אפורה ומתסכלת וצריך להיות חדור אמונה פנימית כדי לעשות את זה".

באחד המקרים, שחקוקים בזיכרונה של לייבה, הגיעה אל משרדה בחורה בעלת לקות שכלית, שטענה כי נאנסה. "הבחורה תיארה לפני את ביצוע האונס שקרה בתא שירותים", היא מספרת. "מהתבוננות בבחורה ובממדיה הבנתי שעקב מגבלותיה הגופניות, המקרה הזה לא היה יכול להתרחש באותו תא שירותים קטן. בשיחה גלויה היא הודתה לבסוף שהנאשם הבטיח לה כסף וכשהוא לא נתן לה אותו, התלוננה".

שאלת האמינות הופכת לקושי יום-יומי, כאשר יום אחד הפרקליטים מנסים להוכיח את מהימנות עדויות בעלי המוגבלויות ובמשנהו הם מחפשים עילות רבות ככל הניתן לפסילת העדות. לייבה מסבירה שנקודת המוצא שלה בכל המקרים היא אחידה: היא בודקת אם אכן האירועים התרחשו. "אני קוראת את ההודאה בקריאה ביקורתית ומשוחחת שיחה ביקורתית עם המתלונן, אני לא מכבה את ההיגיון ואת השכל הישר. אם אני אעשה את זה אני אחטא למקצוע שלי, אבל אני צריכה להתחשב במצב של המתלונן. בעדות רגילה של נאנסת, שואלים אותה באיזה יום ובאיזו שעה התבצע האונס. אם היא לא יודעת לענות על כך, היא נחשבת ללא אמינה. אבל במקרה של מתלוננת עם מוגבלות, צריך לבדוק האם האירוע קרה, גם אם המתלוננת לא יודעת לתאר זמנים. זוהי המשמעות האמיתית של ההנגשה".

עד עכשיו עסקנו במקרים בהם המוגבל הוא הנפגע ולא הנאשם. מה קורה כשהמצב הוא הפוך והנאשם הוא בעל המוגבלות, האם עדיין עומד הרצון לסייע לבעלי המוגבלויות?

"תפקידי כמשפטנית הוא להגן על האינטרס הציבורי. לשמחתי, אנחנו בעידן שבו קיימת הסנגוריה הציבורית, שהיא בעלת אג'נדה חברתית מסודרת והיא עושה עבודה מצוינת בהגנה על זכויות הנאשם. יחד עם זאת, כפרקליטים אנחנו הרבה פעמים משמשים זרוע של בית המשפט (the officer of the court)", אומרת לייבה. "נתקלתי בתיק שבו הגישו כתב אישום נגד בחור שעבר עבירות מרמה. הוא שילם חובות של חשמל וטלפון באמצעות כרטיס האשראי שלו ואז טען שהכרטיס זויף וקיבל החזרים. לאחר בדיקה, הסתבר שהוא שילם חשבונות חשמל וטלפון של זוג שהשתלט עליו וניצל אותו, ובעצם הוא היה הנפגע פה. כשהבנו שאותו אדם היה רפה שכל ובעל מוגבלות, גם אם לא היה מפגר, חזרנו מכתב האישום וביטלנו את התביעה נגדו".

"יש כל מיני שפות שבהן אפשר לדבר גם אם הן לא מופיעות במילון. אם נחשוב שמה שבעל לקות מספר לנו הוא אירוע שבאמת מצריך הליכים משפטיים - נלך איתו, ניקח את השפה שלו ונתרגם אותה לשפה שלנו, נפתח את אוזנם של השופטים ואת לבם ונשכנע אותם שגם הם צריכים לשמוע את השפה הנוספת הזאת"

הנגשה על פי חוק

בשנת 2005 נחקק חוק הליכי חקירה והעדה (התאמה לאנשים עם מוגבלות שכלית או נפשית, התשס"ו-2005), המסדיר את הליכי החקירה וההעדה של אנשים עם מוגבלויות שכליות ונפשיות, תוך התאמתם לצורכיהם המיוחדים. החוק יוצר אמצעים שיסייעו לבעלי מוגבלות להתגבר, ככל שניתן, על הבעיות בהליכים המשפטיים השונים הנובעות ממוגבלותם, וכך למנוע את הפגיעה במשקל עדותם. כמו כן מאפשר החוק שינויים צורניים רבים במהלך החקירה, כמו: פרגוד, עדות שלא על דוכן העדים וכן שימוש בשלל דרכים של תקשורת תומכת. לדברי לייבה, האפשרות להגיש הודאה של מתלוננת במקום עדות בבית משפט היא מהפכנית, אך שמורה רק למקרים מסוימים. למרות ההקלות, החוק עדיין לא פותר את כל הבעיות וישנם מצבים רבים בהם המתלוננת צריכה לבוא לבית המשפט ולהשתתף בהליכי החקירה.

לייבה, המעבירה הרצאות במשטרה לכל העוסקים בתחום הזה, מאוזכבת מהמצב בשטח. "למרות שהחוק חוגג שנתיים מאז שנכנס לתוקף עוד לא שמעתי על חקירה אחת של משטרת ישראל שנעשתה לפי החוק". תחולה מלאה של החוק אמורה להתרחש בשנת 2010, אך לנוכח דבריה ספק אם יחולו בשטח שינויים של ממש.

לאור המצב העגום וחוסר יישומו של החוק, מה באמת יעשה את ההבדל ויגרום לשינוי בהתייחסות הציבורית לנושא?

"קמפיין תקשורתי שיוביל לכך שהנושא יהיה במוקד השיח החברתי יכול לגרום לשינוי אמיתי. החוק הוא רק טיפה בים. אני זוכרת שכהתחלתי לעבוד בתחום התייחסו לתיקי עבירות מין כמו לתיקים אחרים. המהפך חל כשנכנסו לתמונה מרכזי הסיוע לתקיפה מינית. הם העלו לשיח הציבורי את עבירות המין כקטגוריה בפני עצמה ובכך חוללו את המהפך".

אבל כשמשוחחים עם לייבה אפשר גם למצוא אופטימיות. לדבריה, יש תקווה לשינוי והכל טמון בנו כחברה וביכולת שלנו להשתחרר מדעות קדומות. "זה יקרה במקום שבו נדבר על הנגשה, נתכוון אליה בלב פתוח ובאוזן רגישה, וננסה להבין את מי שיושב לפנינו לעומק מבלי להיתפס לסמנטיקה. זה יקרה כשנבין שיש כל מיני שפות שבהן אפשר לדבר גם אם הן לא מופיעות במילון. אם נחשוב שמה שאותו בעל לקות אומר לנו, זה שבאמת היה אירוע שמצריך הליכים משפטיים- נלך איתו, ניקח את השפה שלו ונתרגם אותה לשפה שלנו, נפתח את אוזנם של השופטים ואת ליבם ונשכנע אותם שגם הם צריכים לשמוע את השפה הנוספת הזאת".

תסמונת ויליאמס

תסמונת ויליאמס היא תסמונת נדירה, שזוהתה לראשונה ב-1961 ומתרחשת אחת ל-20,000 לידות. התסמונת גורמת, בין היתר, לבעיות במוטוריקה העדינה והגסה, להליכה מגושמת ולקושי לזהות מושגי יסוד כמו צבע, גודל וצורה.

רוב הילדים והמבוגרים הלוקים בתסמונת סובלים מאי-שקט, מתקשים להתרכז בנושא מסוים לאורך זמן, רגישים מעל ומעבר לרעשים ודעתם מוסחת בקלות מכל גירוי ורעש מקרי. הם חסרי יכולת לתכנן פעולות מורכבות ברצף, נמשכים לאנשים מבוגרים וזרים וכדי לזכות בתשומת לבם של הזולת, מרבים להשתמש בביטויים ששמעו אצל אחרים, אפילו כשאין תמיד קשר בין הדיבור לנסיבות. הם פגועים מנטלית במידה קלה או חמורה וכישוריהם המילוליים גבוהים יותר מיכולתם המוטורית, אך גם כושר התבטאותם הטוב עלול להיות מוסט מקשרים אסוציאטיביים.

למרות התפתחותם האיטית ותפקודם הלקוי ברוב המישורים, שעלולים להוביל אנשים להגדרים בטעות 'מפגרים', הרי שאצל רבים מהם קיים פוטנציאל אשר לא בא לידי ביטוי בגלל כל הליקויים הקשורים בתסמונת.